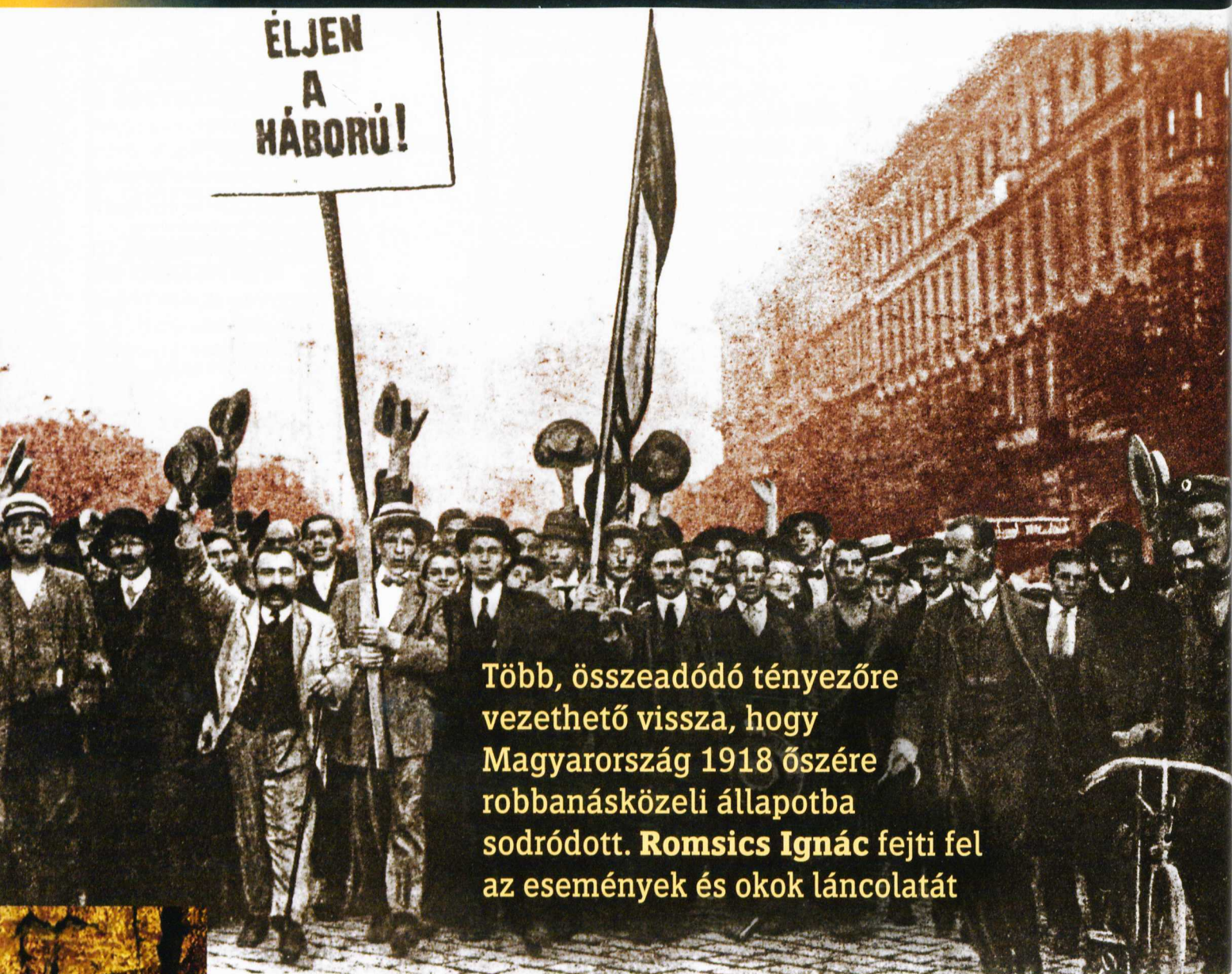

„Rohanunk a forr

A századelő társadalmi és politikai feszültségei

Több, összeadódó tényezőre vezethető vissza, hogy Magyarország 1918 őszére robbanásközeli állapotba sodródott. **Romsics Ignác** fejti fel az események és okok láncolatát

AZ 1867 ÉS 1914 közötti békés fél évszázadban Magyarország jelentősen előrehaladt a gazdasági, társadalmi és kulturális modernizáció útján. A gyors gazdasági növekedés és a látványos kulturális fejlődés sokak szemében elfedte, hogy

a mélyben súlyos szociális és politikai feszültségek halmozódtak egymásra. Egyik legnagyobbak az ún. föld- vagy parasztkérdés tartható, amely a nagy- és középbirtokok egészségtelen túlsúlyából és a földforgalom korlátozottságából fakadt. A 4–5 milliós föld nélküli vagy csak minimális földdel rendelkező sze-

gényparasztság sem bér munkásként nem tudott a mezőgazdaságból jól megélni, sem önálló gazdává, polgárparaszttá nem tudott válni. Bár egy részüket a gyorsan fejlődő ipar felszívta, többségük előtt nem maradt más út, mint a kivándorlás. 1871 és 1913 között 1,3 millióan próbáltak szerencsét az Egyesült Államokban, akiknek

adalomba”

mintegy kétharmada nem is tért többé vissza. A 19. század utolsó és a 20. század első éveiben megszerveződő parasztpártok ezért mindenekelőtt a földhöz jutás megkönnyítését (a korlátozott forgalmú nagybirtokok, vagyis a hitbizományok szabad forgalmának biztosítása, a földbérleti rendszer támogatása, földosztás) követelték.

Egy másik feszültséggóc abból adódott, hogy a politikai élet fejlődése nem tartott lépést a dinamikus gazdasági és társadalmi átalakulással. Ez mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy 1910-ben még mindig az alapján az 1874-es törvény alapján választottak képviselőket, amely az ország összlakosságának csak 6 százalékát, vagyis a felnőtt férfilakosság mintegy negyedét – a vagyonos és iskolázott felső és középső rétegeket – ruházta fel választójoggal. A szavazás módja ráadásul mindenütt nyílt volt. Ugyanebben az időben a nyugat-európai országokban az összlakosság átlagosan 20–30 százaléka rendelkezett titkos választójoggal. A konzervatív-liberális parlamentarizmus demokratizálását, s ezen belül mindenekelőtt a választójog kiterjesztését és titkosságát elsősorban az 1890-ben alakult Szociáldemokrata Párt, valamint az újonnan alakult parasztpártok és polgári demokrata értelmiségi körök követelték.

A parasztság gondjai és a politikai rendszer antidemokratizmusa súlyos, de a magyar állam keretein belül kezelhető problémák voltak. A nemzetiségi kérdés elmérgesedése azonban magának a történeti magyar államnak a létét veszélyeztette. 1910-ben az ország össznépességének – a széles körű területi és politikai autonómiát élvező Horvátország lakosságát nem számítva – 46 százalékát, Horvátországot is beszámítva pedig 52 százalékát még mindig nem magyar anyanyelvűek tették ki. A kiegyezést követően megalkotott 1868-as nemzetiségi törvényben a magyar uralkodó elit „fajra”, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül az ország minden állampolgárát egyenlő jogokkal ruházta fel. Ezen túlmenően a nem magyar népek számára

a vallási és kulturális autonómia több elemét is biztosította. Politikai nemzetként, azaz egyenjogú államalkotó partnerként való elismerésüket, s ennek keretében az általuk követelt területi és politikai autonómia biztosítását azonban következetesen elutasította. A két álláspont a későbbiekben sem került közelebb egymáshoz, sőt inkább még távolodott. A területi autonómiát követelő nemzetiségi vezetők a századfordulót követően részben a nem-

Portékákat kínáló parasztasszonyok a háború második évében a soproni piacon
A TÚLOLDALON: Az első világháború kitérését éljenző tömeg 1914 augusztusában, Budapesten. Nem tartott sokáig, amíg az öröm ürömbe fordult

zetiségi kérdésben is nyitottabb demokratikus magyar ellenzék hatalomra jutásától, részben a birodalom átszervezésére készülő Ferenc Ferdinánd főherceg trónra lépésétől remélték követeléseik teljesítését. Emellett erősödött körükben a testvér-, illetve rokon népeik iránti kulturális és politikai vonzalom, azaz a szeparatista és irredenta hajlam, amit a bukaresti, belgrádi és prágai propaganda is erőteljesen szított. A politikailag még passzív ruszinok körében ugyanezekben

az években a vallásos köntösbe (ortodoxia) bújtatott orosz befolyás nőtt. 1914. július 28-án Magyarország így módon úgy lépett be a háborúba, hogy a lakosságának felét adó nemzetiségek, vagy legalábbis azok közvélemény-formáló elitszociális csoportjainak a politikai lojalitása a legmesszebbmenőkig megkérdőjelezhető volt.

Az első világháború hatása

A négyéves háború mélyreható következményekkel járt úgy a gazdasági, mint a társadalmi és politikai életben. Az újabb és újabb korosztályok behívása súlyos munkaerőhiányt okozott, amit a hadifoglyok és a nők munkába állítása csak enyhíteni

tudott, de pótolni nem. A termelékenység így folyamatosan csökkent. A legalapvetőbb mezőgazdasági termény, a kenyérgabona termelése 1916-ra a békebeli mennyiség kétharmadára, 1918-ra pedig felére esett vissza. A kormány ezért már 1915-ben bevezette a kenyérjegyet, majd később szinte valamennyi élelmiszerre kiterjesztette a jegyrendszert. 1916-tól rendszeressé váltak a rekvirálások, azaz a termények és állatok szabott áron történő kényszerbeszolgáltatásai. Az ipari termelés ugyancsak a hadviselés követelményeinek rendeltetett alá. A fontosabb üzemeket igénybe vették hadiszolgálatra, és katonai felügyelet alá helyezték őket. A közszükségleti cikkek termelése visszaesett, ami hiányt okozott. A kormányzat ezen különböző

központok felállításával s a rendelkezésre álló készletek elosztásának szigorú szabályozásával kívánt enyhíteni.

A termelés visszaesése, illetve a béke-termelés haditermelésre való átállítása nagyarányú inflációval járt együtt, s a reálbérek drasztikus csökkenését vonta maga után. Különösen nyomorúságos körülmények között éltek a hadiözvegyek, hadiárvak és a hadirokkantak, akiknek a száma egyre nőtt. 1917 elején Budapesten fejenként 78 fillér volt a napi hadisegély, s a 8 éven felüli gyermekek után még járt 39 fillér. Ugyanakkor egy kiló barna kenyér 52 fillérbe, 10 dekagramm marhahús 110 fillérbe, egy liter tej pedig 62 fillérbe került – hatósági áron. Ez azt jelenti, hogy egy kisgyermekével otthon maradó katonafeleség napi segélyéből mindössze 20 dekagramm kenyeret és 10 dekagramm húst vagy másfél liter tejet vásárolhatott magának. A legfelsőbb rétegek ezzel szemben ugyanúgy éltek, mint a háború előtt, legfeljebb nyaralási és vásárlási szokásaikon kellett változtatni. Kevésbé sújtotta a háború a piaccal közvetlen kapcsolatban álló termelőket és kereskedőket is, akik közül sokan sikeresen játszották ki a hiánygazdálkodással összefüggő központi előírásokat, s feketézéssel szokatlanul nagy jövedelmekre tettek szert. A rekvirálások elől elrejtett zsírért, lisztért, gabonáért, baromfiért és malacokért a fekete piacon 1917–1918-ban már irreálisan magas összegeket lehetett kapni. Ezek részben az ún. lánc-kereskedők, részben a termelők zsebébe vándoroltak.

Az életviszonyok változása maga után vonta a világgal, politikával és különösen a háborúval kapcsolatos hangulatok, érzelmek és vélemények módosulását. A hadüzenet és a háború hírére 1914 nyarán a lakosság jelentős része hazafias lelkesedéssel fogadta. Az 1914–1915-ös népi levelekben, versekben és egyéb feljegyzésekben általában még a győzelembe vetett hit, a király és a kormány iránti bizalom, önfeláldozás készsége s helyenként elvakult sovinizmus tükröződött. A nemzeti egységből még az egyébként internacionalista és háborúellenes szociáldemokraták sem hiányoztak. A II. Internacionálé néhány más pártjához hasonlóan – eltekintve a kisebbséget képező pacifista balszárnytól – a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is

Hadirokkant katonák várakoznak egy kórház előtt A TÚLOLDALON: Az utolsó magyar király, IV. Károly eskütétele 1916. december 30-án a budai Szentháromság-szobornál, balra Csernoch János esztergomi érsek áll

támogatta a háborút. A harc elhúzódása és ennek következményei azonban a katonaság és az itthon maradt lakosság hangulatát egyaránt megváltoztatták. A frontokról érkező levelek kezdeti optimizmusát és elszántságát már 1915–1916-ban a céltalanság, bizonytalanság és elkeseredettség érzése váltotta fel, s 1917-től egyre gyakoribbak lettek a szökések, parancsmegtagadások, öncsonkítások, sőt lázadások. Az itthonról küldött levelek a súlyosbodó napi gondokkal-bajokkal, az áremelkedésekkel és az inflációval, a jegyrendszerrel, kényszerbeszolgáltatásokkal és a feketepiaccal foglalkoztak.

A vidéki tömegek elégedetlensége 1917-től számos tömegdemonstrációhoz, éhségtüntetéshez, illetve az élelmiszer-raktárak spontán kifosztásához vezetett. A városi munkások körében ugyanakkor megállíthatatlan sztrájkhullám vette kezdetét. Ennek szervezői általában a szociáldemokrata szakszervezetek voltak, amelyeknek a taglétszáma 1914–1915-ben ugyan lecsökkent 50 ezerre, 1916-tól azonban gyors ütemben nőtt. 1917 végére már meghaladta a 200 ezret, 1918 nyarára pedig a 300 ezret.

Az első és különösen a második orosz forradalom híre tovább fokozta a forradalmi hangulatot. 1917. november 25-én több mint 100 ezer munkás tüntetett

Budapesten. A tüntetők az orosz forradalmat éltették, és hangoztatták: „Az orosz szociáldemokraták megmutatták az utat!”, illetve „A magyar proletariátus tanuljon az oroszától!”. A nagygyűlés határozatba foglalta: „El vagyunk határozva arra, hogy az orosz forradalmárokat a béke megszerzésére irányuló hősi harcukban támogatni fogjuk, és minden erőnkkel küzdeni fogunk azért is, hogy egyik osztálynak a másik által való kizsákmányoltatása és egyik nemzetnek a másik által való elnyomatása a mi országunkban is megszűnjék.”

A különböző megmozdulások szervezői között 1918 tavaszától egyre nagyobb arányban tüntek fel az oroszországi hadifoglyok, akik közül 1918 őszéig mintegy 300 ezren tértek haza. Közülük sokan kerültek a bolsevizmus hatása alá, s hozták magukkal haza az orosz forradalom eszméit. Kunhegyesre, az egyik tiszántúli faluba 1918 októberéig 302-en jöttek haza orosz hadifogságból. „A hazajött foglyok – jelentette róluk a helybéli református lelkész – kevés kivétellel telítve voltak kommunista elvekkel.” A legnagyobb, többnapos s a főváros mellett a nagyobb vidéki városokra is áttért sztrájk 1918. június 20-án kezdődött. Erre a mintegy félmillió embert megmozgató tiltakozásra azért került sor, mert az egyik budapesti gyár katonai parancsnoka belelővetett a tüntető munkásokba, és a sortűz kioltotta négy ember életét. E sztrájk nyomán alakultak meg oroszországi mintára Magyarországon is az első munkástanácsok.

A frontokon ugyancsak megkezdődött a forradalmi erjedés. A Magyarországon bujkáló szökött katonák számát 1917 végén több mint 80 ezerre, 1918 szeptemberében 400 ezerre becsülték a hivatalos jelentések. Többségük a hegyekben és az erdőkben, míg mások a nagyvárosokban rejtőzködtek. Eközben szaporodtak a parancsmegtagadások és a fegyveres lázadások. Az oroszországi hadifogságból hazatérő Papp János tizedes, hódmezővásárhelyi szegényparaszt, akit 1918 augusztusában az olasz frontra vezényeltek, utóbb így emlékezett saját és környezetének akkori politikai hangulatára: „Az egész nemzet zlj [zászlóalj] csupa bolsevik véleményvel volt. Mindenki azt hangoztatta, hogy megszökik, de a halál elé mégsem megy. Igen szigorúan fogják a társaságot. Minket altisztet a tiszt a legénység ellen uszítottak. Azt mondták, hogy a fegyelmet, ha lehet, vezessük be, mert fegyelem nélkül nem ér a csapat semmit. De mi abba a gondolatba voltunk, hogy ha lesz olyan, aki valami forradalmat kitalál, azonnal mellé csatlakozunk.”

Elégedetlen nemzetiségek

A háború elhúzódása, a szociális feszültség és a politikai erjedés a nemzetiségi eliteket is aktivizálta, és merészebb követelések megfogalmazására sarkallta. 1916. november 21-én elhunyt Ferenc József, akinek az utóda, IV. Károly 1917 májusára összehívta az ausztriai parlamentet. Az itt megjelent nemzetiségi képviselők, a csehek, az ukránok és a délszlávok egyaránt a birodalom föderalizálását követelték. Elképzelésük szerint Horvátország Magyarországtól elszakadva a délszláv

egység magja lett volna, a csehek pedig a szlovákokkal együtt alkottak volna egy föderatív egységet. Ennél is radikálisabb álláspontot, a Monarchia teljes dezintegrálásának és független nemzeti államok kialakításának a programját képviselték az emigráns cseh és horvát politikusok. Az 1915. május 1-jén Londonban megalakult Jugoszláv Bizottság Szerbia, valamint a Monarchia szerb, horvát és szlovén területeinek az egyesítését tűzte ki célul egyetlen államban. A főleg horvátok – Ante Trumbić és Frano Supilo – által irányított szervezet ezt a nagy délszláv államot föderációként, a három nemzet egyenjogúságának az alapján képzelte el. A Szerbia 1916-os elfoglalása után külföldre menekült belgrádi szerb vezetés államszervezési ideálja viszont a Belgrádból irányított szerb centralizmus volt. A cseh emigráció Párizsban rendezkedett be. Vezetői, Tomáš G. Masaryk és Edvard Beneš lényegében a háború kezdetétől a csehek és a szlovákok független államának a programját képviselték. Később kiegészítették ezt a ruszinok lakta területre, Kárpátaljára vonatkozó igényükkel. A cseh és a délszláv emigrációhoz képest a román sokáig passzív maradt, s csak 1918 szeptemberében alakította meg a maga szervezetét. Az ugyancsak párizsi székhelyű Román Egység Nemzeti Tanácsa, amelynek vezetői közül a költő Octavian Goga örvendett a legnagyobb ismertségnek, az antant 1916-os ígéreteinek (bukaresti szerződés) szellemében képviselte a román területek, vagyis a román királyság, Erdély és Besszarábia egyesítésének programját.

A Monarchia teljes felosztására irányuló törekvéseket a nyugati antanthatalmak 1918 tavaszáig erős fenntartásokkal kezelték. 1918. január 8-i 14 pontos üzenetében Wilson amerikai elnök sem a Monarchia széttörése, hanem csak a nemzetiségeknek adandó széles körű autonómia mellett kötelezte el magát. IV. Károly különbeker megkötésére irányuló törekvéseinek 1918 áprilisára egyértelművé váló kudarca s Németország egyre erőteljesebb befolyása a Monarchia belügyeire azonban azt valószínűsítették, hogy a Monarchia korszerűsített formában sem fog tudni megfelelni annak a Németországgal szembeni kiegyensúlyozó szerepnek, amelyet az antanthatalmak elvártak tőle. 1918 tavaszától ezért az addigi bizonytalankodásnak véget vetettek. A szövetségesek mérvadó körei a Monarchia teljes felosztása mellett döntöttek. Ennek egyik első jele a Monarchia emigráns nemzetiségi vezetőinek 1918. április 9–11-i római kongresszusa volt, amelynek zárónyilatkozata a különböző népcsoportok nemzeti és politikai egységének megteremtését, illetve teljes gazdasági és politikai függetlenségük kivívását tűzte ki elérendő célként.

Így érkezett el az ország 1918 októberéhez, amikor immár nemcsak recsegték-ropogtak az 1867-es építmény eresztékei, hanem a falai is kezdtek leomlani. A hónap első felében megalakult nemzetiségi tanácsok nyíltan önrendelkezési jogot követeltek maguknak; az előre menekülés politikáját választó IV. Károly október 16-án szövetségi állammá nyilvánította Ausztriát; október 18-i jegyzékében Wilson elnök nyilvánosan elkötelezte magát a csehek-szlovákok, a délszlávok s általában a monarchiabeli népek önállósága mellett. A helyzet kilátástalanságát és saját tehetetlenségét felmérve október 23-án a Wekerle-kormány lemondott. Másnap a Piave mellett sikeres olasz offenzíva kezdődött, amelynek következtében néhány ezred fellázadt. A katonák azonnali hazaszállításukat követelték. A radikális ellenzék pártjai ebben a helyzetben döntöttek úgy, hogy a nemzetiségi vezetők példáját követve maguk is létrehozzák a nemzet alternatív tanácskozó és irányító testületét: a Magyar Nemzeti Tanácsot. ■

Romsics Ignác az MTA tagja, az Eszterházy Károly Egyetem professor emeritusa